

Om den hebraiske numeraliesyntaks i et diakront perspektiv

MARTIN EHRENSVÄRD

ENGLISH ABSTRACT: *Ancient Hebrew numeral syntax is peculiar in several ways, and varying syntactic patterns are used side by side. It is likely that at least one of the variations is rooted in language change and is older than its counterpart. Many hebraists use such systematic differences to date biblical texts linguistically. But biblical Hebrew texts are extremely ill suited for linguistic dating, and differences in the preferred numeral syntax of certain texts do not change this picture.*

DANSK RESUMÉ: *Oldhebraisk numeraliesyntaks er ejendommelig på flere måder, og forskellige syntaktiske mønstre bruges side om side. Det er sandsynligt at mindst en af variationerne skyldes sprogd udvikling og er ældre end dens modstykke. Mange hebraister bruger sådanne systematiske forskelle til sprogligt at datere bibelske tekster. Men bibelsk hebraiske tekster er yderst uegnede til sproglig datering, og forskelle i den foretrukne numeraliesyntaks i visse tekster ændrer ikke dette billede.*

KEY-WORDS: *numeral syntax; biblical Hebrew; linguistic dating*

Blandt de forunderligt forskelligartede fagområder som Hans Jørgen Lundager Jensen mestrer, befinder sig filologien. Hans studiekredse om hebraisk, hittitisk og akkadisk var til afgørende inspiration i min egen udvikling som filolog. Som han sagde til mig som studerende, er et sprog som en sirene der synger: *Lær mig, lær mig*. Man må prøve at stå imod, for man må sætte en grænse et sted. Men det lykkedes hverken ham eller mig (eller andre i vores lille kreds) særlig godt.

Noget af det jeg tog med fra vores fælles sprogstudier, var forståelsen af hvor vigtigt det er at forstå tekniske sproglige detaljer i dybden for at kunne forstå de større linjer. I det hele taget har han haft en betydelig indflydelse på min akademiske vej. Kendere vil måske kunne iagttage Hans Jørgenske stilistiske træk i dette indlæg. I inderlig taknemmelighed er denne studie dedikeret til ham.

Et af de (vid)underligste fænomener i de semitiske sprog, er deres måde at tælle på. På et tidligt stadium i de semitiske sprogs udvikling har man struktureret tælling

af ting med en kontraintuitiv polarisering af kønnene. Fænomenet kunne man på dansk kalde khiastisk kongruens. Denne måde at tælle på er bevaret på semitiske sprog fra akkadisk til klassisk etiopisk og fra eblaitisk til moderne aramæisk. Hvis man tæller mellem tre og ti ting, står talordet i hunkøn hvis det talte er hankøn, og omvendt. Så syv kvinder tælles fx med ordet for syv i hankøn, og ti mænd tælles med ordet for ti i hunkøn.

Hvis der er flere end ti af det man tæller, sætter mange af de semitiske sprog det talte i ental. Det kan man også gøre på dansk med visse ord, fx 40 mand. Jo flere mænd der er, desto mindre er individualiteten tydelig, og derfor er det mere naturligt blot at bruge et entalsord, mand, for at betegne det kollektive (Screnock 2020, 35). På hebraisk kan man både bruge ental og flertal for det man tæller, når der er over ti. Nogle gange kan det endda fluktuere for det samme ord. Det virker besynderligt at sproget ikke er konsekvent, men for nylig er der fremkommet en rimelig forklaring på dette fænomen.

John Screnock, som er en dygtig filolog og som er research fellow ved universitetet i Oxford, påpeger at brugen af ental når der tælles flere end ti, primært sker ved hvad han kalder 'high-use phrases'. Hans teori er at hebraisk engang konsekvent brugte ental når der taltes over ti ting, som det sker på visse andre semitiske sprog. Efterhånden gik man over til at bruge flertal, men i tælleudtryk man brugte ofte (og altså ikke bare med ting man talte ofte), bevarede man entalsformen. Dette er en almindelig sproghistorisk mekanisme: Jo mere almindeligt et ord eller en vending er, desto større er chancen for at det ikke følger med i sprogets udvikling (Screnock 2020).

Screnock har udgivet flere studier af talordenes syntaks i hebraisk (2018a; 2018b; 2020). Hans arbejde er solidt og imponerende, men på et tidspunkt begår han en alvorlig fejlslutning, eller det synes man i hvert fald hvis man befinder sig på min side i den sproghistoriske konflikt der har raset i hebraistikken de seneste årtier (Ehrensverd et al. 2020 med referencer).

Før jeg behandler Screnock's fejlslutning angående talordskonstruktionernes betydning for datering af tekster, så lad mig prøve at forklare hvad konflikten går ud på. Før Københavnerskolen såede alvorlig tvivl om, hvor gamle de gammeltestamentlige tekster var, havde der meget længe været en vis konsensus om i hvilken rækkefølge mange af skrifterne var blevet til, og hvornår. Der var fx udbredt enighed om at mange af teksterne var blevet til før det babylonske eksil, og at de var nået os uden større sproglige forandringer (Ehrensverd 1997). På basis af denne konsensus blev der tidligt bygget en teori om det hebraiske sprogs udvikling. I og med at man troede at man havde i hvert fald skelettet af en kronologi, kunne man påpege visse systematiske forskelle mellem standardhebraisk og sent hebraisk.

Wilhelm Gesenius regnes som den hebraiske sproghistories fader. Han udgav i 1815 *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* hvor han pegede på en række forskelle mellem sproget i hvad han anså som føreksilske tekster, og de tekster som med sikkerhed er eksilske eller eftereksilske. Særlig vægt lagde han på parallelsteder, ikke mindst der hvor Krønikebøgerne afviger fra hvad han anså som deres forlæg i Samuels- og Kongebøgerne. Her er der systematiske forskelle, og Gesenius antog at svært forståeligt sprog var blevet opdateret af en senere tid.

Nu gik der det meste af to århundreder hvor arbejdet med hebraisk sproghistorie gik ud på at præcisere hvad der karakteriserede henholdsvis føreksilsk, eksilsk og eftereksilsk hebraisk. Dermed kunne man med en stigende følelse af sikkerhed datere svært daterbare tekster ved hjælp af deres sprog. For eksempel indeholder Jobs bogens rammefortælling en række sprogliche træk, hvilket blev set som et godt argument for at den var eftereksilsk. Husk på, at man regnede med at de bibelske tekster var utroligt godt bevaret rent sprogligt. I min første artikel kunne jeg stadig beskrive en konsensus, hvor det ganske vist var klart at se, at de føreksilske tekster var blevet moderniseret i deres stavemåde. Men, hævdede jeg, der var intet der tydede på at der var ændret på de sproglige former i den masoretiske tekst (Ehrensverd 1997).

Det var før det gik op for mig hvor mange usikre antagelser den traditionelle teori hviler på. I dag føles det som om vi dengang havde en fast tillid til teksternes uforanderlighed. I dag ved vi, ikke mindst takket være dybe studier i Dødehavsrullerne (Tov 2012), at teksterne var flydende og særdeles foranderlige langt op i tiden. Som Hans Jørgen ville sige, man sørgede for at opdatere teksterne og holde dem relevante. Det var kun godt at teksten var tilskrevet en autoritet fra fortiden som fx Jeremias, og man kunne sagtens kære at have to endog meget forskellige udgaver af Jeremias Bog, nemlig Den Hebraiske Bibels udgave af Jeremias og den udgave som Septuagintaoversættelserne brugte. Septuagintas udgave er ca. 16 procent kortere, og noget af materialet står i forskellig rækkefølge. Men de to udgaver blev begge anset for at være autoritative (Tov 2012, 178, 319-327).

Selvom ingen seriøs forsker i dag kan komme uden om at teksterne blev omformuleret og udvidet, og selvom der med Københavnerskolen blev sæt stærk tvivl om teksternes traditionelle kronologi, holder mange hebraister fast i den traditionelle opfattelse af sproghistorien. En del mener endda at netop sproghistorien udgør det stærkeste og mest objektive argument imod den sene datering af teksterne. De mener, som man gjorde før i tiden, at de eftereksilske forfattere ikke kunne undgå at bruge sent sprog. Således mener de at tekster skrevet på såkaldt standard bibelsk hebraisk, umuligt kan være skrevet efter eksilet, fordi vi moderne forskere er blevet så gode til at opdage sent sprog, at vi ikke kan blive snydt.

For nogle af os er argumentet uholdbart. Siden dette gik op for mig sidst i halvfemserne, har det meste af min forskning ligget på dette område, og i bøger og artikler og conferencesessioner har jeg og mine ligesindede sloges imod fortalernes for den traditionelle hypotese lige siden. Jeg tror nok de fleste af os anerkender hinandens sproglige viden og kunnen, men så snart det handler om dateringen af teksterne, står begge sider vist uforstående over for hvordan den anden side kan være så oplagt vildfarne (Ehrensverd et al. 2020 med referencer).

Studier af sproglig datering udgør en forsvindende lille del af den moderne lingvistik (langt mere interesse er der for historisk lingvistik, som fx i Young & Rezetko 2014). I det omfang man har forsøgt sig med at datere tekster sprogligt, har man typisk gjort det på baggrund af tilstrækkeligt mange sammenlignelige manuskripter som man har kunnet både tids- og stedfæste. At fx P skulle være føreksilsk følger ikke af at teksten er skrevet på godt standardhebraisk. Noget af mit tidlige arbejde omhandlede

Zakarias 1-8 og Haggaj. De er med sikkerhed eftereksiliske, og deres sproglige profil svarer til P og andre tekster på standardhebraisk. Traditionalister mener at disse tekster er eksempler på rimelig vellykket arkaisering. Men den vurdering bygger ikke på påviselige sene sproglige træk (Ehrensverd 2003; 2006).

Min pointe er at vi ikke i vore dage kan forvente at kunne kende forskel. Man har tydeligvis kunnet skrive et godt standardhebraisk langt ned i tiden (Young 2008). Det var tilsyneladende et spørgsmål om genre der gjorde at man valgte oftere at bruge nye ord og vendinger i skriftligt hebraisk. Profetlitteratur og tekster som dem fra Genesis til 2. Kongebog skulle gerne skrives på standardhebraisk mens fx Esters Bog og Nehemias Bog gerne måtte indeholde en del sene/nye hebraiske ord og konstruktioner. Når man med andre ord fx skrev tilføjelser til en bog som Esajas eller forfattede en bog som Haggaj, skrev man på standardhebraisk uden sproglige fornyelser. Men i værker som Esters eller Nehemias Bog følte man sig mindre bundet af traditionel sprogbrug.

Således er man blevet ved med at opdatere og tilpasse fx bøgerne fra Genesis til 2. Kongebog og Esajas og Jeremias, men (i den masoretiske tekst) med forholdsvis få af de ord og vendinger som vi véd er sene. Derfor kan vi ikke ud fra sproget skelne mellem tidligere og senere lag i teksterne. Jeremias er igen et godt eksempel. Bogen findes i to ret forskellige udgaver, kendt fra henholdsvis den græske og den hebraiske bibel, men også fra Qumran. De fleste eksegeter, selv meget konservative folk, er enige om at bogen indeholder både tidligere og senere stof. Men fra et sprogligt synspunkt er det ikke til at sige hvad der er tidligt og hvad der er sent (Rezetko 2016).

Interessant nok har processen med opdatering af teksterne dog i visse tilfælde haft betydelig indflydelse på netop de sproglige træk som kendetegner de sene tekster. Sene ord er typisk forholdsvis ualmindelige ord, såsom det akkadisk-aramæiske låneord *iggæræt* som kun bruges i sene tekster og som svarer til det tidligere ord *sefær*. *Sefær* bruges dog også i de sene tekster, side om side med *iggæræt*, hvilket er normal praksis, da sene ord og vendinger i bibelsk hebraisk sjældent udkonkurrerer de ældre ord.

Højsangens sproglige profil falder rimeligt i tråd med standard bibelsk hebraisk (dog med en del tilsyneladende dialektale træk), i hvert fald i den form som vi har den overleveret i den masoretiske tekst. Men Højsangen er også kendt fra Qumran, bl.a. i et fragmentarisk manuskript kaldet 4QCant^b hvor teksten afviger sprogligt fra den masoretiske tekst i gennemsnit ved hvert sjette ord. Mange af varianterne involverer sene ord, så den sproglige profil i denne tekst svarer til sent bibelsk hebraisk (Young 2001). Også den store Esajasrulle fra Qumran indeholder mange sene bibelsk hebraiske træk (Kutscher 1974). Det er ikke underligt at netop de sene træk ofte varierer i manuskript-traditionerne, for tekstkritiske variationer findes oftere ved mindre almindelige ord og vendinger.

Jeg har i to årtier arbejdet tæt sammen med Robert Rezetko fra Tucson, Arizona, og Ian Young fra Sydney. Vi får jævnlige skyld for at afvise at det hebraiske sprog udviklede sig i den bibelske periode. Det er en misforståelse. Et sprog der er i brug i hundreder af år, vil naturligt udvikle sig. Det er også klart at visse ord og konstruktioner i de hebraiske bibeltekster er typologisk ældre og andre er typologisk yngre. For eksempel bliver den rolle som qals interne passiv spiller, tydeligvis overtaget af *nif'al*,

mens qals interne passiv forsvinder. Dog findes der (og dette er helt typisk) stadig nogle få eksempler i tekster med en sent bibelsk hebraisk profil (Prædikeren, Nehemias, Krønikebøgerne), og samtidig er der en del bøger på standard bibelsk hebraisk hvor qals interne passiv ikke er brugt (Josva, Amos, Habbakuk) (Young & Rezetko 2019). Derfor kan dette træk, og mange andre, ikke bruges til at datere en given tekst med.

Nå, men tilbage til Srenock. Som nævnt er hans arbejde langt hen ad vejen både godt, grundigt, nyttigt og interessant. Men når han begynder at applicere et diakront perspektiv på sine analyser, kommer han i mit perspektiv på afveje. På to områder foretager han en dybdegående, diakron analyse hvor han prøver at vise at sproget i de bibelske tekster udvikler sig. Det drejer sig dels om en konstruktion der gentager det talte, som i Genesis 11,17 hvor der ordret oversat står: "tredive år og firehundrede år", hvilket betyder 430 år. Dels om rækkefølgen af tallene i udtryk som femogtyve, hvor bibelsk hebraisk bruger både stigende og faldende rækkefølge. Med andre ord bruges ofte den rækkefølge vi kender fra dansk og tysk (altså det mindste tal først), men ofte også den omvendte rækkefølge, kendt fra fx svensk (tjugofem) og engelsk (twenty-five) (Srenock 2018b).

Den førstnævnte konstruktion forekommer ifølge Srenock (2018b, 798-800) 37 gange i Genesis, ti gange i Numeri, tre gange i Exodus, tre gange i Krønikebøgerne og tre gange i alt i resten af den hebraiske bibel. Med undtagelse af seks af forekomsterne er alle de øvrige i Genesis, Exodus og Numeri i P-materiale. Denne konstruktion er typologisk set utvivlsomt en ældre konstruktion, og den bruges side om side med den meget mere almindelige, og typologisk nyere, konstruktion, hvor det talte kun nævnes én gang.

Srenock prøver på at vise at den ældre konstruktion gik ud af brug. Hans ærinde med kronologien er bl.a. at datere tekster. Et problem her er at det sproglige vidnesbyrd stritter i flere retninger. Så længe han er sikker på dateringen af mange af teksterne, har han ikke dette problem. Når der er flere sene tekster, som fx Ezra og Daniel, uden denne konstruktion, ser han det som en bekræftelse på at de er sene. Men når størstedelen af teksterne fra Genesis til 2. Kongebog heller ikke bruger denne konstruktion, er det ikke et tegn på at de er sene, for han ved at de ikke er sene. Han har dog så et problem med de tre forekomster i Krønikebøgerne fordi Krønikebøgerne med sikkerhed er sene. Han foreslår derfor at de tre forekomster måske er overtaget fra ældre forlæg som vi ikke kender. Dette er naturligvis ikke umuligt, selvom det bare er et gæt.

Fordelingen af forekomsterne af den ældre konstruktion i de bibelske tekster udgør altså ikke ligefrem noget sikkert grundlag for at datere teksterne i forhold til hinanden. Som vi ser igen og igen (som fx med qals passiv ovenfor), findes tidlige træk nemlig altid også i tekster på sent bibelsk hebraisk (i dette tilfælde tre gange i Krønikebøgerne), med mindre et givet tidligt træk kun forekommer få gange i bibelen (og dermed også er fraværende fra de fleste tekster på standard bibelsk hebraisk). Det er ikke bare typologisk ældre ord og konstruktioner som forekommer i tekster der er præget af typologisk sene ord og konstruktioner, altså gamle ord i nye tekster. Der er faktisk også nye ord i alle gamle tekster. I kraft af den komplicerede tilblivelseshistorie som

enhver bibelsk tekst har, vil en given tekst være et repositorium af gamle og nye ord, gammel og ny grammatik. Dette giver selvsagt et meget kompliceret datasæt. Vi kan sige med sikkerhed at der er sproghistorie og diakron udvikling at finde i teksterne. Men vores sproglige data er kompromitteret af teksternes udviklingshistorie.

Et andet problem er at de fleste forekomster af konstruktionen er i P. P er som nævnt skrevet på godt standardbibelsk hebraisk, og det er blevet brugt som argument for en datering før eksilet (Hurvitz 1982), hvilket Screnock, ligesom mange sprogfolk, bifalder. Men konsensus blandt eksegeter er at P er eftereksilsk, og det er urimeligt at afvise tungtvejende eksegetiske argumenter og lægge al vægten på sproget, når vi har set hvor usikre de sproglige argumenter for datering er.

I modsætning til gentagelseskonstruktionen forekommer både den stigende og faldende rækkefølge af tallene relativt ofte. Og som alle almindelige ord og konstruktioner er begge konstruktioner almindelige i tekster på både standard og sent bibelsk hebraisk og dermed ikke brugbare i sproglig datering. Screnock mener ganske vist at den stigende rækkefølge (femogtyve) er ældre, mens den faldende rækkefølge (tjugo-fem) er yngre. Men for at nå den konklusion må han foretage et tvivlsomt greb.

Den stigende rækkefølge er ganske vist almindelig i en del tekster på standard bibelsk hebraisk. Men også i Ester og i Krigsrullen fra Qumran, som har en sen profil. Screnock skriver:

The language of Esther and 1QM can only be explained as classicizing. They in fact contribute important evidence for the existence of an early stage where increasing order was primarily used, without much or any decreasing order, insofar as they show an awareness of this stage through their classicizing (2018b, 803).

Så ifølge ham selv styrker det ligefrem hans hypotese at Ester og 1QM bruger den tidligere konstruktion. Men det er igen et mislykket forsøg på at forklare hvordan teksterne faktisk ser ud. Problemet er at vi ved så lidt om stilistik og valg af ord og konstruktioner på hebraisk. Der er flere andre værker der også beskyldes for at klassicere, og de bruger sjovt nok den anden konstruktion. Således er det ikke til at finde hoved, hale eller system i hvilke tidlige og sene skrifter der bruger hvilke tidlige og sene udtryk.

Vi har dermed et korpus af tekster hvoraf nogle få oftere bruger nye ord og konstruktioner end de øvrige, og næsten altid ved siden af standardord og konstruktioner. Vi har slet ikke nok data til at vurdere om fx Esters og Krigsrullens brug af en bestemt konstruktion er klassicerende.

Jeg vil slutte af med et andet citat fra Screnock:

To take one example, recent scholarship views the book of Numbers as very late, some seeing Numbers as nearly contemporaneous with Chronicles because of thematic similarities between the two corpora. The linguistic evidence from adding numerals is incongruous with such an analysis. The question, then, is which type of evidence should take precedence, thematic similarities or linguistic evidence. Whatever the answer, I suspect that linguistic evidence has been underappreciated in recent decades (2018b, 817).

Mit svar vil igen være det modsatte af Screnocks. Som mange hebraister stoler han på en måde at datere på som måske kunne gå an for 50 år siden, hvor der var konsensus om dateringen af mange tekster til føreksilsk tid. Men den går altså ikke længere.

LITTERATUR

Ehrensverd, Martin

1997 "Once Again: The Problem of Dating Biblical Hebrew", *Scandinavian Journal of the Old Testament* 11, 29-40. <https://doi.org/10.1080/09018329708585103>

2003 "Linguistic Dating of Biblical Texts", in: Ian Young, ed., *Biblical Hebrew: Studies in Chronology and Typology*. T & T Clark, 164-188.

2006 "Why biblical texts cannot be dated linguistically", *Hebrew Studies* 47, 177-189. <https://doi.org/10.1353/hbr.2006.0039>

Ehrensverd, Martin, Rezetko, Robert & Young, Ian

2020 "Counting and Weighing: On the Role of Intuition in Philology and Linguistics", *Journal for Semitics* 29 (2). <https://doi.org/10.25159/2663-6573/8180>.

Gesenius, Wilhelm

1815 *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift: Eine philologisch-historische Einleitung in die Sprachlehren und Wörterbücher der hebräischen Sprache*, F. C. W. Vogel.

Hurvitz, Avi

1982 *A Linguistic Study of the Relationship Between the Priestly Source and the Book of Ezekiel: A New Approach to an Old Problem*, J. Gabalda.

Kutscher, Edward Yechezkel

1974 *The Language and Linguistic Background of the Isaiah Scroll (1QIsa^a)*, Brill.

Rezetko, Robert

2016 "The (Dis)Connection between Textual and Linguistic Developments in the Book of Jeremiah", in: Raymond F. Person Jr. & Robert Rezetko, eds., *Empirical Models Challenging Biblical Criticism*, SBL Press, 239-269.

Rezetko, Robert & Young, Ian

2014 *Historical Linguistics and Biblical Hebrew: Steps toward an Integrated Approach*. SBL Press.

Screnock, John

2018a "The Syntax of Cardinal Numerals in Judges, Amos, Esther, and 1QM", *Journal of Semitic Studies* 63, 125-154. <https://doi.org/10.1093/jss/fgx039>

2018b "Complex Adding Numerals and Hebrew Diachrony", *Journal of Biblical Literature* 137, 789-819. <https://doi.org/10.15699/jbl.1374.2018.522978>

2020 "Some Oddities of Ancient Hebrew Numeral Syntax", *Hebrew Studies* 61, 23-44.

Tov, Emanuel

2012 *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, 3. ed., Fortress Press & Royal Van Gorcum.

Young, Ian

2001 "Notes on the Language of 4QCant^b", *Journal of Jewish Studies* 52, 122-131.
<https://doi.org/10.18647/2315/JJS-2001>

2008 "Late Biblical Hebrew and the Qumran Peshet Habakkuk", *Journal of Hebrew Scriptures* 8, Article 25, http://www.jhsonline.org/Articles/article_102.pdf.
<https://doi.org/10.5508/jhs.2008.v8.a25>

Young, Ian & Rezetko, Robert

2019 "Can the Ages of Biblical *Literature* be Discerned Without *Literary* Analysis?",
<https://bibleinterp.arizona.edu/articles/can-ages-biblical-literature-be-discerned-without-literary-analysis>

*Martin Ehrensward, lektor, ph.d.
Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet*